

OTVORENI PRISTUP I AUTORSKO PRAVO

Mr. sc. Dragana Bogdanović

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo
draganab@nub.ba

Sažetak

Digitalne tehnologije omogućile su stvaranje arhiva elektroničkih radova. Tako su ovi naučni repozitoriji postali javno dostupni u režimu otvorenog pristupa. Open access uključuje slobodan i univerzalan pristup i korištenje informacijskog sadržaja baza podataka i drugih digitalnih resursa na internetu. Da bi se zaštitili interesi nositelja autorskih prava radova koji su u režimu otvorenog pristupa, morale su biti unesene mnoge inovacije u zakon o autorskim pravima. Najpoznatija licenca za otvoreni pristup je Licenca kreativne zajednice (Creative Commons Licence – CCL). Prva internacionalna deklaracija o otvorenom pristupu je Budimpeštanska deklaracija (inicijativa) (Budapest Open Access Initiative, 2002). 2007. godine utvrđene su osnovne smjernice za primjenu otvorenog pristupa u bibliotekama od strane IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), eIFL (electronic Information for Libraries) i LCA (Library Copyright Alliance koja obuhvata pet najvećih bibliotečkih udruga u SAD).

Ključne riječi: otvoreni pristup, digitalni repozitoriji, Licenca kreativne zajednice (Creative Commons Licence – CCL), autorsko pravo, Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup (Budapest Open Access Initiative)

Uvod

Primjenom kompjuterskih mreža stvoreni su veliki informacijsko-komunikacijski sistemi. Zahvaljujući brzini i pouzdanosti njihovog rada na svjetskoj razini je značajno povećan obim protoka informacija i usavršene su metode njihovog korištenja. Time je otvoren široki put razvoju znanja i intelektualnog kapitala kao glavnim pokretačima svjetskog napretka uz poštivanje autorsko-pravne legislative.

Uvođenjem savremenih tehnologija otvorene su velike mogućnosti u radu s bibliotečkom kolekcijom podataka. Elektroničke baze podataka su popularan metod za velike raznovrsne korisničke aplikacije, gdje je neophodno koordinirati mnogobrojne korisnike – fizička i pravna lica, kao i male individualne aplikacije, većinom za fizička lica.

Digitalne tehnologije omogućile su stvaranje arhiva elektroničkih radova. Prvi takvi arhivi bili su tematski. Okupljali su radove određenog naučnog područja. Zainteresirani stručnjaci dobivali su ih elektroničkom poštom.

Otvoreni pristup

„Ideja o slobodnom pristupu naučnoj literaturi pojavila se mnogo ranije nego što je napredak informacijske tehnologije omogućio početak njene implementacije. Već se u 40-im godinama prošlog stoljeća nekolicina

naučnika oglasila sa prijedlogom da naučna informacija kao opšte dobro bude svakome dostupna.

(...)

Otvoreni / slobodni pristup (open access) uključuje slobodan i univerzalan pristup i korištenje informacijskog sadržaja baza podataka i drugih digitalnih resursa na internetu, u lako čitljivom formatu, koji je obično pohranjen u repozitoriju sa otvorenim pristupom. (...) Otvoreni pristup znači da svaki korisnik, na bilo kojem mjestu, koji ima pristup internetu, može pristupiti, čitati, preuzimati sadržaj na svoj kompjuter, pohraniti i printati digitalni sadržaj članka. Članak sa otvorenim pristupom ima riješena autorska prava i licencne restrikcije. Otvoreni pristup može se definirati na više načina i svaka definicija oslikava jednu od osobina otvorenog pristupa, koje su predočene kao njegove prednosti za svijet korisnika.“ (Gerc 2008, 254).

Najstariji tematski digitalni repozitorij nastao je 1991. godini u biblioteci Univerziteta Cornell u Los Alamosu. Danas je to repozitorij tehničkih i biotehničkih nauka s oko 500.000 članaka.

Arhiv PubMed Central osnovan je kao tematski repozitorij iz područja biomedicine. Repozitorij ArXiv skuplja radove iz područja matematike, fizike, kvantitativne biologije. Repozitorij RePEc osnovan je za radove iz područja ekonomije. Repozitoriji najvećih univerziteta i drugih naučnih institucija svijeta pove-

zani su otvorenim pristupom (npr. CERN, Harvard University, MIT, Berkeley, Max Planck Institute).

Ako autori naučnih radova žele staviti svoje radove u otvoreni pristup, prema Deklaraciji o otvorenom pristupu iz Bethesde (Bethesda Declaration on Open Access Publishing, 2003), njima se sugerira da svoje radove deponiraju u institucionalni ili tematski digitalni repozitorij.

Na mnogim univerzitetima ustanovljena je obaveza arhiviranja radova u univerzitetske digitalne repozitorije. Prezentirana otkrića dobivena su istraživanjima za projekte koje je financirala Evropska komisija, kao što je to projekt Tempus, u kome je sudjelovala i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

Otvoreni pristup realizira se ili pomoću zelenog modela ili pomoću zlatnog modela. Da bi naučna institucija mogla raditi po zelenom modelu, ona mora posjedovati svoj vlastiti repozitorij (arhiv). Naučnici ove naučne institucije obavezni su da u ovaj repozitorij pohranjuju svoje radove. S druge strane izdavači radova ove naučne institucije također su obavezni da pohranjuju u njen repozitorij po jedan primjerak svakog objavljenog rada ove institucije. Ako naučna institucija radi po zlatnom modelu, ona ne posjeduje vlastiti repozitorij (arhiv), nego koristi neku opće dostupnu bazu podataka koja postoji van institucije, a kojoj obično mogu pristupiti uredništva raznih časopisa, druge institucije i pojedinci (Horvat i Živković 2009).

Danas u svijetu postoji oko 40.000 naučnih časopisa. Od toga je 10-15% svjetskih naučnih časopisa uključeno u režim otvorenog pristupa (PubMed, Elsevier, Springer, Wiley-Blackwell, Taylor and Francis...). Godišnje se pokrene 200 do 300 novih časopisa u režimu otvorenog pristupa. Samo je u 2011. godini objavljeno 38.000 naučnih članaka u svijetu (Filipi-Matutinović 2011, 76).

„Otvoreni pristup omogućava pristup naučnim informacijama na demokratičan način“, zabilježeno je u Online Dictionary for Library and Information Science – ODLIS (Reitz 2007, 403). Nastoji se da naučni časopisi širom svijeta budu svakodnevno dostupni 24 sata dnevno.

Širenju ideje o otvorenom pristupu doprinijela je Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup (Budapest Open Access Initiative) iz 2002. godini. U Budimpeštanskoj inicijativi otvoreni se pristup definira kao „slobodna dostupnost na internetu uz dozvolu svim zainteresiranim da čitaju, preuzimaju, šire, štampaju, pretražuju i povezuju (link) cio tekst članaka, koriste ih za indeksiranje, uzimaju podatke za software-ske alate ili ih koriste za bilo koju drugu legalnu svrhu, bez financijskih, pravnih i tehničkih prepreka, osim onih koje su vezane za dobijanje pristupa internetu.“

Berlinska deklaracija Instituta Max Planck iz 2003. godine, kao i Deklaracija iz Bethesde, potiče naučnike i istraživače na objavljivanje u otvorenom pristupu.

Institucije kulture izlažu svoju građu na internetu i pomažu širenju otvorenog pristupa. Važna je izjava OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) iz 2004. godine o pristupu naučnim podacima financiranim iz javnih sredstava. Nju su prihvatile Evropska komisija, vlade Australije, Južnoafričke Republike, Kanade, Kine, Ruske Federacije i SAD, čime su se obavezale da će razvijati sisteme za pristup digitaliziranim rezultatima naučnih istraživanja.

Svoje mišljenje o otvorenom pristupu predočila je IFLA u dokumentu iz 2011. godine pod naslovom IFLA Statement on Open Access – Izjava o otvorenom pristupu naučnoj literaturi i dokumentaciji. IFLA prihvata načelo otvorenog pristupa koji definira podršku svim modelima objavljivanja u otvorenom pristupu, zaštiti autorskih prava, protivljenju svim vrstama cenzure i omogućavanju pristupa zemljama u razvoju (Filipi-Matutinović 2011).

Peter Suber (1951, SAD) je pokrenuo Open Access News i Open Access Newsletter, časopise čija je tematika otvoreni pristup. Zahvaljujući Webu (webinar) i You Tubeu, u režimu otvorenog pristupa mogu se pratiti različiti skupovi, naučne konferencije, nastavni kursevi i predavanja.

Otvoreni pristup i autorsko pravo

Da bi se zaštitili interesi nositelja autorskih prava radova koji su u režimu otvorenog pristupa, u zakon o autorskim pravima morale su biti unesene mnoge inovacije. Uobičajeno je da autor prenosi svoja prava na izdavača. U tom slučaju dozvolu za korištenje rada, prevođenje rada ili prenošenje u neki drugi format treba tražiti od izdavača. Rad se smije reproducirati i bez traženja dozvole kada je namijenjen privatnoj upotrebi.

Ukoliko autor želi objaviti u arhivu elektroničkih radova već ranije objavljen štampani rad, on mora s izdavačem štampane verzije rada sklopiti poseban ugovor kojim izdavač dopušta objavljivanje tog rada u elektroničkom arhivu. Radovi u arhivu elektroničkih radova smiju se čitati, pregledati i prenositi na vlastiti kompjuter za privatnu upotrebu, ali se ne smiju ponovo objavljivati u nekom drugom obliku bez autorovog dopuštenja. Obrazovne, naučne i slične ustanove koje održavaju elektroničke repozitorije radova svojih studenata, nastavnika i istraživača moraju tražiti dopuštenje autora za uvrštavanje radova u te repozitorije.

Prije pohranjivanja nekog rada u arhiv elektroničkih radova nositelj autorskog prava daje izjavu i popunjava obrazac (licencu) kojom izražava svoj pristanak na otvoreni pristup radu. Ovaj postupak

se zove licenciranje. Poslije potpisivanja licence kojom izražava svoj pristanak na otvoreni pristup radu, nositelju autorskog prava ostaje pravo na nadzor nad cjelovitošću rada i pravo na ispravno navođenje autorstva. Rad koji je licenciran sadrži oznaku primijenjene licence i link na njeni puni tekst. Kao i kod klasično štampanog rada, autor zadržava autorska prava sve dok ne objavi svoj rad u arhivu elektroničkih radova. Poslije objavljivanja, autorska prava mogu ostati vlasništvo autora i/ili preći u arhiv elektroničkih radova.

Licenca kreativne zajednice i autorsko pravo

Najpoznatija licenca za otvoreni pristup jest Licenca kreativne zajednice (Creative Commons Licence – CCL), čije je osnivanje 2001. godine na Stanford University pokrenuo Lawrence Lessig, stručnjak za cyber (internet) pravo (Prlja et al. 2011, 27). Creative Commons Licence može regulirati autorska prava vezana za različite vrste građe u režimu otvorenog pristupa: muzika, fotografija, film, video, tekst, djela likovne umjetnosti.

Creative Commons (CC) obuhvata autorska prava u javnom domenu (public domain). Pri tome se misli na javno vlasništvo nad intelektualnim vlasništvom. Victor Hugo je 1878. godine odredio atribut javnog domena prema sljedećem principu: kada autor objavi djelo, ono nije više samo vlasništvo autora, nego pripada općenito ljudskom duhu i postaje opće društveno i javno dobro (Barrère 1984).

Creative Commons je američka neprofitna organizacija za autorska prava u režimu otvorenog pristupa. Ova organizacija definira licence koje se odnose na prava dijeljenja (sharing – umnožavanje, distribuiranje i priopćavanje javnosti) i prerade djela. Licence Creative Commons su sljedeće:

- CC-BY (autorstvo) – dozvoljava umnožavanje, distribuiranje i javno saopćavanje djela i prerade ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence;
- CC-BY-NC (nekomercijalno) – dozvoljava umnožavanje, distribuiranje i javno saopćavanje djela i prerade, ali samo u nekomercijalne svrhe;
- CC-BY-ND (bez prerada) – dozvoljava umnožavanje, distribuiranje i javno saopćavanje djela, ali bez prerada;
- CC-BY-SA (dijeliti pod istim uslovima) – dozvoljava umnožavanje, distribuiranje i javno saopćavanje djela i prerade, ali samo ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom (Filipi-Matutinović 2011, 28).

U BiH, kao i u ostalim zemljama regije, koriste se sve četiri vrste Creative Commons licenci.

Zbog lagane dostupnosti resursima koja se postiže u otvorenom pristupu, resursi podliježu plagijarizmu.

Projekt licence Creative Commons namijenjen primjeni metode otvorenog pristupa u nauci je Science Commons (SC).

Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo ima definiran odnos prema otvorenom pristupu počevši od 2007. godine. Tada su se sastale IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), eIFL (electronic Information for Libraries) i LCA (Library Copyright Alliance koja obuhvata pet najvećih bibliotekskih udruga u SAD) i utvrdile osnovne smjernice za primjenu otvorenog pristupa u bibliotekama.

Tako su Vijeće Evrope i EBLIDA (European Bureau of Library Information and Documentation Associations) izradili Smjernice za bibliotečko zakonodavstvo i bibliotečku politiku u Evropi. Na taj se način korisniku približava režim otvorenog pristupa.

Nameće se pitanje – je li otvoreni pristup zbilja slobodan i pristupačan i u kom obimu?

Zaključak

Za oblast znanja i bibliotečko-informacijskih znanosti posebno su značajni naučni elektronički repozitoriji. To su baze podataka koje pohranjuju podatke o rezultatima naučnih istraživanja, prvenstveno podatke o naučnim časopisima i knjigama. Digitalne tehnologije omogućile su da ovi naučni repozitoriji postanu javno dostupni. Otvoreni pristup naučnim informacijama je danas reguliran na svjetskoj razini pomoću više konvencija, od kojih su najznačajnije: Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup (Budapest Open Access Initiative) iz 2002. godine i Deklaracija o otvorenom pristupu iz Bethesde (Bethesda Declaration on Open Access Publishing) iz 2003. godine.

Prva internacionalna deklaracija o otvorenom pristupu je Budimpeštanska deklaracija (inicijativa) (Budapest Open Access Initiative, 2002). Na konferenciji u Bethesdi (SAD) 2003. godine usvojena je Deklaracija o izdavaštvu za otvoreni pristup (Bethesda Statement on Open Access Publishing). Deklaracija o otvorenom pristupu (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu naučnom znanju) usvojena je 2003. godini u Berlinu.

Tako su npr. Vijeće Evrope i EBLIDA (European Bureau of Library Information and Documentation Associations) izradili Smjernice za bibliotečko zakonodavstvo i bibliotečku politiku u Evropi.

Literatura

- Barrère, Jean Baptiste. 1984. *Hugo, l'homme et l'oeuvre*. Paris: Editions CDU SEDES réunis. <http://www.openlibrary.org/>. Datum pristupa: 2. 3. 2016.
- Berlin Declaration. 2007. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. [mrežna stranica]. http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf. Datum pristupa: 2. 6. 2016.
- Bethesda Statement. 2003. *Bethesda Statement on Open Access Publishing*, released June 20, 2003. [online]. <http://www.soros.org/openaccess>. Datum pristupa: 20. 9. 2016.
- Budapest Initiative. 2002. *Budapest Open Access Initiative*. [mrežna stranica]. <http://www.soros.org/openaccess>. Datum pristupa: 17. 10. 2016.
- Filipi-Matutinović, Stela. 2011. *Naučne informacije u Srbiji*. Beograd: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“.
- Gerc, Ana. 2008. *Biblioteka u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Dizdar, Senada. 2011. *Od podatka do metapodatka*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Horvat, Aleksandra, i Daniela Živković. 2009. *Knjižnice i autorsko pravo*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Katulić, Tihomir. 2006. *Uvod u zaštitu intelektualnog vlasništva u Republici Hrvatskoj*. CARNet-Hrvatska akademska i istraživačka mreža, [online]. <http://edu-udzbenik.carnet.hr/1/>. Datum pristupa: 28. 2. 2013.
- Ovčina, Ismet. 2015. *Biblioteka našeg doba: članci, studije, intervjui*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Prlja, Dragan, Mario Reljanović, i Bogoljub Mazić. 2011. *Digitalni repozitorijum Phaidra – uputstvo za korišćenje*. Beograd: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“.
- Rešidbegović, Amra. 2014. *Ka univerzalnoj informaciji i komunikaciji*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Suber, Peter. 2013. *SPARC Open Access Newsletter & Forum*. [online]. <http://sparc.arl.org/news/sparc-open-access-newsletter-forum>. Datum pristupa: 27. 6. 2016.
- Suber, Peter. *What you can do to promote open access*. <http://www.earlham.edu/~peters/fos/do.htm>. Datum pristupa: 15. 8. 2016.

Library-information system (LIS)

BOSNIACA 2016; 21: 15-18
UDC 004.738.5:[004.65.24/25]
UDC 004.738.5:347.78

OPEN ACCESS AND COPYRIGHT (AUTHOR'S RIGHTS)

Abstract

Digital technologies allowed forming the archival repository of electronic issues. These scientific repositories became publicly available within the open access regime. Open access includes open and universal access and usage of the content data bases and the other internet digital resources. With the aim to protect the interests of the all entitled to the open access regime, many inovations connected with copyright law have had to be implemented. The most famous open access licence is the Creative Commons Licence – CCL. Budapest Open Access Initiative is the first international declaration of the open access. In 2007, the implementation of fundamental principles of the open acces in the libraries were confirmed by IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), eIFL (electronic Information for Libraries) and LCA (Library Copyright Alliance which involved five greatest library associations in the USA

Key words : open access, digital repositories, Creative Commons Licence – CCL, copyright, Budapest Open Access Initiative